

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
VII. Dizi - Sayı: 2

60. Doğum Yılı Münasebetiyle
FUAD KÖPRÜLÜ
ARMAĞANI

MÉLANGES FUAD KÖPRÜLÜ

(Doğumunun 120. Yılı Münasebetiyle Tıpkıbasım)

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ - ANKARA
2010

ESKİ MISIRDA, İSLÂM DÜNYASINDA ve BİZDE TAHNİT MADDELERİ HAKKINDA

A. Süheyl Ünver, İstanbul

Eski Mısırlılarda tahnit usulü bugün yapılan esaslı tetkiklere dayandığından bütün teferruatıyla malûmumuz bulunmaktadır. İslâmî devrede tahnit bütün ölümlere tatbik olunmamıştır ve kitaplar da bu zamana ait usullerden hiç bahsetmez. Anadolu Selçuklarında bazı hükümdâr ölümlerinin mumyalandıklarından ve kadidlerinin mevcut olduğu bildirilmiştir. Ahlât'da ve diğer yerlerde böyle kadidlere rastgelineği söylenir. Bunlar hakikaten tahnit edilerek mi muhafaza edilmiştir, yoksa gömüldükleri yerlerin bu cesetlerin çürümeden kuruyup kalmalarını mucib olan bir hususiyeti mi, yoksa çürümemeleri için bir usulleri mi vardır? Kat'î birşey söylenemez. Fakat Selçukların mumyalama usulleri olduğunu, bilhassa Müze müdürü rahmetli Halil Edhem de bildirmiştir. Biz böyle bir kadidle karşılaşmadık, mumyalandıkları hakkındaki iddialar da üzerlerinde ilmî etüdler yapılmadığından şimdilik varid olamaz. Amma tahakkuku icab eden böyle bir rivâyet vardır ve görenler de bize bunu bildiriyorlar. Bunlar nerede görülmüştür ve nerelerde bulunabilir? Anadolu şehirlerine ait tarihî tetkik eserlerinde görüldüğü nisbette yer almış olabilir. Fakat bu cihet şimdilik mevzuumuzdan hariçtir*).

Osmanlıların tahnit yaptıklarını biliyoruz amma cesedleri veya başlarını bir zaman muhafaza için ayrı usulleri vardır ki bazı kayıtlar bize bunu hatırlatıyor. Meselâ I'inci sultan Murad Kosova'da şehid olunca iç azâsı, cesedin Bursaya nakli icabından, boşaltılıp oraya gömülmüş ve bilâhere üzerine bir türbe de inşa edilmiştir. 25 sene öceye kadar burasının muhafaza edildiğini biliyoruz. Cesed oldukça uzun

*) Konya'da maruf türbede yatan onbir Selçuk sultanının cesedleri mumyalı olduğu gibi bazı Selçuk devri emirleri ile Dânişmendli hükümdarlarının da tahnit edilmiş olduğunu biliyoruz. Hattâ XIII. asır başında tanzim edilmiş bir vakfiyede ölümlerin tahnitine dair bir kayıt da mevcuttur (bak. O. Turan, *Altun-aba vakfiyesi*, Belleten, XLII (1947), s. 208-211). Bu sebeple makale müellifinin Hacı Paşa'dan naklettiği metin herhalde Selçuk devri ananesi ile alakalı olarak çok önemlidir (Ter'ip Heyeti)

bir mesafeden Bursaya nakledildiğine göre çürümemesi için tertibat alındığını tahmin ediyoruz amma müracaat ettiğimiz tarihlerimizde bu noktayı aydınlatacak bir malûmata rastlamadık.

Çelebi sultan Mehmed 1421 de öldüğünde¹ arkasına ebise giydirilerek askere Edirne sarayında gösterilmiştir. Bittabi tefessüh etmesi için o zamanın usulünce muvakkat tahnit yapılmış olmalıdır. Çünkü cenazesinin günlerce devam eden bir yolculuktan sonra Bursaya naklolunması mecburiyeti vardır.

Kanunî sultan Süleyman Zigetvar seferinde çok yaşlı olarak 1566 da ölmüştür. Bittabi' oğlu II. Sultan Selim gelinceye ve cesed İstanbul'a nakledilinceye kadar bir hayli müddet geçmiştir. Elbette ki cesedin çürümemesi için tertibat alınmış olmalıdır, lâkin bu hususta müracaat ettiğimiz me'hazlerde tatmin edici bilgilerle karşılaşamadık.

III. Sultan Murad zamanında Sadrâzam Özdemiroğlu Osman Paşa Şark seferi esnasında Tebriz'de 1585 de vefat edince avdet esnasında diri makyağı yapılmış bir halde bir karışıklık çıkmasını diye develerin çektiği bir tahtirevâna konarak ordu ile birlikte hayatta imiş gibi avdet edilmiştir. Bu da bir tahnit usulü olmalıdır. Hem cesed tefessüh etmiyecek, hem de hayatta imiş intibakını verecek. Bunun devrinde yapılmış resmi vardır².

Yine pek eskiden bazı kral, kumandan ve sergerdelerin kesik başları alâmeti zafer olmak üzere içi süzölmüş bal ile doldurulmuş meşin keselerle naklolunduğu biliniyor. Bizde cesetler için ahşâ boşaltılınca belki bol tuz içine konduğu akla en yakın gelen ihtimallerdendir. Fakat bir usulü varsa bunu tarif eden bir kaynak ile henüz karşılaşmadık. Mevcut cesetlerin kalmış ise de bakiyelerinden tahnit'de kullanılan maddelerin mevcudiyeti pek âlâ meydana çıkarılabilir.

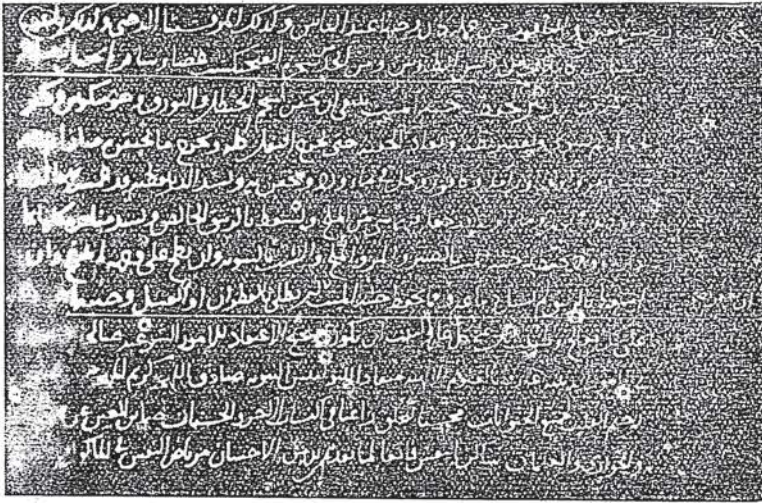
Tarihte en eski tahnit «cesedi mumyalama» usullerini eski Mısır'da buluyoruz. Bu Mısır mumyalama usullerinin muhtelif memleketlerde ve hattâ Mısır'da nasıl bir tarihî seyr takibettiği hususunda durmıyacaksak da yine aynı memlekette değişik usullerde orta zaman sonuna kadar devam ettiği de görülmektedir. Elimizde buna dair bir kaynak vardır. O da hekim Hacı Paşa'nın eserinin sonuna ilâve ettiği ve bu mevzuu alâkadar eden kısımdır.

Konyalı hekim Hacı Paşa malûm olduğu üzere naklî «şer'i» ve

¹ Hammer tercümesi, 9. Kitap, S. 144.

² İstanbul Üniversitesi kütüphanesi T. 6043 de Özdemiroğlu Osman Paşanın Şark gazaları hakkında vefatından bir sene sonra 994 (1586) da kaleme alınmış manzum ve resimli Şecaatnâme eseri.

aklı ilimleri, bu arada tıbbî Mısır'da tahsil etmiş ve mühim tıbbî eserler vücuda getirmiştir. Bunların en mühimmi arapça ve mufassal olarak Ramazan 782 (1380) de Ayaslûk'da bulunurken Aydınoglu «Fahrüddün-ya veddîn İsa bin Mehmed bin Aydın» adına te'lif olunarak yazılmış «Şifâ'ül-eskâm ve Devâ'ül-âlâm» eseridir ki el yazısıyla olan nushası Topkapı sarayı müzesinde III. Sultan Ahmed kütüphanesinde kayıtlıdır. Nitekim tetkikimizde bu el yazısı nushayı esas tuttuk. Eserin sonunda hekimlere tıbbî ontoloji mahiyetinde tıbbî ve ahlâkî vesayâyı bildirir. Ondan bir önceki mevzu'da bu tahnit bahsidir. Şimdi tıbbî eserlerin hepsini aramadıkça da rastgeldiklerimizin çoğunda bu kısmı bulamadık. Hacı Paşa'nın bunu eserinin sonuna koymasının bir sebebi de İslâmî devresinde bile Mısırdaki pek eski asırlardanberi gelen tahnit usullerinin devam etmekte olmasıdır demektediriz. Bittabi' tahsili Mısırdaki olduğu cihetle orada yaşayan bu teamül hakkında da bilgi vermiştir ki fotoğrafını koyduğumuz bu metne³ bir göz atalım :

Hacı Paşanın Şifâ'ül-eskâm'ında tahnit bahsi

تدبير يحفظ به جثة الميت

ÖLÜNÜN CESEDİNİ MUHAFAZA İÇİN ALINAN TEDBİR

Cesed, baş aşağı iken her tarafına ebucehil karpuzu yağı ve burak sürülmelidir. Durduğu vaziyet sık sık değiştirilir ve düz durdurulur.

³ Dilimize mealen Doçent, Ahmed Ateş çevirmiştir.

Karnı sıkılır. Yıkama «hokne», içindeki pislikler tamamıyla ve yıkanmakta kullanılan mayi' temiz çıkıncaya kadar tekrar edilir. Sonra sarı sabır, murr, akakiya, râmik ve kâfur alınır, gülsuyunda eritilir. Onunla bağırsakları yıkanır. Dübür, içine biraz tuz konmuş sirke ve gülsuyu ile karıştırılmış olan bu deva ile ıslatılmış bir pamukla takanır. Burnuna halis civa doldurulur. Bütün menfezleri zikrettiğimiz şey ile kapanır. Sarı sabır, murr ve şap «الشب بالويه» ile tahnit edilir. Yüzüne hafifce vurulursa şişmez. Burnu civa ile doldurulursa dımağı akmaz. Ölü cesedin katran ve bal ile tılâsı da onu taaffünden kurtarır».

Mısır Sağlık Bakanlığı erkânından Dr. Hasan Kemal Beyin eski Mısır tebabeti üzerine 1922 de neşrettiği arapça kitabın 291-295'inci sahifeleri üzerine «Akakîr üt Tahnit» mumyalamada kullanılan tıbbî maddeler hakkında da lüzumlu mukayesemiz için mühim bir kısım vardır. Bu mühim bahsin münderecatına⁴ da kısaca bir göz geçirelim:

«... Dr. Rouelle mumyalarda bulunan tahnit maddeleri sahasında çalışmış ve kafatası boşluğunda bulunduğu ba'zı tıbbî maddeleri tahlil ederek içinde zift (el-kar) bulmuştu-. Ondan başkaları eser miktarında Ebucehil karpuzu «الحنظل» sarı sabr «es-sabr» sandal ağacı, toprak ve balmumu bulmuştur.

En-natron: çıktığı «Natron» vadisindeki gölcüklerde erimiş bir halde bulunan Natron'un her nekadar Dr. Smith tahnite dahil olduğunu kabul etmezse de kullanıldığını bildirenler de vardır. Dr. Lucas bunun kullanıldığını kaidir. Lâkin pek eski tarihlerde yoktu. Tahnit için kullanılan mayi'ler müteaddiddi. Dr. Smith tahnit edilmiş cesetlerde hâmiẗ maddeler de buluyor. Herodot «mumyalar natron mayiinde kaldıktan sonra yetmiş gün su ile yıkanır» demektedir.

Dr. Haas, natron suyunun tahnite dahil olması caizdir, diyor. Dr. Lucas, Dr. A. Smith bulduğu mih'dan bir parçayı tahlil ederek bunu çıkardı. Lâkin huveysallar içinde yemek tuzunu da tesbit etti. Mikdarlardaki nisbetlerin değişik olması hava ve cesedden müteessir olmasından ileri gelmektedir⁵.

Reçineli maddeler: Mîr «Gomme de résine» eski Mısırda Teb

⁴ Bu mühim bahsi dilimize mealen Doç. Ahmed Ateş çevirmiştir. Bu kısaltma ondan yapılmıştır.

⁵ Dr. Hasan Kâmil Bey 17 Mart 1951 tarihli cevabî mektubunda şu tamamlayıcı malûmatı veriyor: «Kitabımda mumyalama bah-i ba'zı ilâvelere muhtaçtır. Bu kitabı yazdığım sırada tahnite kullanılan Natron isimli madde ün aşağı Mısırda ve Vâdi-i Natrondan gelen Natron suyu olduğunu söylüyorlar ve bilhassa kesif sodyum bicarbonat mahlûlü olarak kabul ediyorlardı. Bilâhare bu maddenin Higroskopik suya çok haris olan ve bu sebeple vücut nesiçlerini kurutan ve mumyalastırın kristal sodyum bicarbonat olduğunu öğrendik.

şehrine dikilmek üzere Milâddan 1700 sene önce Somalî'den Mısır gemileriyle büyük bir miktarda getirilmiştir. Tahnitde kullanılmıştır. Katran, belsan «Baume de Yudée», Sidre ve sandal tahnite dahil maddelerdendir.

Helmos bir mummyada en-nahîl «Chian terpentine» ve el-câvî «Benzoin»buldu. Eski Mısırlılar hayatlarında zamk ve mastâkî'yi sık sık kullandıklarından bunların da tahnit maddelerinden olduğu kabul ediliyor. Eski Mısırlılar Sanevberiyeden «Pinus Cidrus» veya «Pinus Pica» veyahut «Pinus Halepensis» denilen fasîleden bir zamk nev'ini tahnit'de kullanmışlardır. Fakat hangi nev'iden olduğu bugüne kadar anlaşılamamıştır.

Tuz : Tuzun da tahnitde arada sırada natron yerine kullanılmış olması muhtemeldir. Çünkü Dr. Ell. Smith, Firavn Menfitah cesedinde yemek tuzundan bir tabaka bulmuştur. Aynı şekilde diğer bir mummyada da tesbit edilmiştir. Bu vücutta bulunan natrondan ayrıdır. Natron kullanılması muahhar asırlarda yavaş yavaş azalmağa başlamış, nihayet yerini ona tekabül eden nisbetlerde tuz tutmuştur.

Kuru tuzun tahnite girmesine gelince: Onun yerine milâddan biraz evvelki devirlerde tahnit edilmiş cesetlerden meydana çıktığı gibi mahlûlü de kullanılıyordu.

Meyva ve çiçekler : Lucas Milâdî V'inci asra ait bir kubtî cesedini «Nec'addîr» de bulunca onun tuz ile «İneb-uz-zi'b»e benzer bir meyvanın mahlûtiyle tahnit edildiğini anladı. Nubia memleketlerinde tesadûf ettiği mummyalarda daima bu tuzun kullanıldığını gördü.

Prof. Ell. Smith çiçeklerin ve sebzelerin bazen cesedin içine veya üstüne konulduğunu ve mummyaların içinde ekseriya soğan bulunduğunu söylüyor.

Zamk, şap ve alçı : nın kimyevî tahliller neticesinde tahnite dahil olduğu meydana çıkmıştır. Alçıyı ilk bulan Dr. Ceranfil'dir. Dr. Hass tahnit edilmiş bir cesedde fazla miktarda Carbonate de Calcium buluyor. Ceranfil de bu maddeye tesadûf ettiğini bildirmiştir.

Murry Bayari, iki kardeşe ait iki cesedi tetkik ederek birisinin yemek tuzu, diğerinin şap ile tahnit edildiğini söylemiştir. Tahnitde şapın mevcudiyetini ilk bulan odur.

Katran : ne Herodot, ne de Diodorus tahnitde katran bulunduğunu zikretmemişlerdir. Fakat kat'î deliller ile katran ve ziftin tahnit maddelerinden olduğu ve Roma devrinde çok kullanıldığı meydana çıkmıştır. Bu devre ait cesetlerin başı natron mayiine batırılmış kat kat sargılarla örtülmüştür.

Mum : Tahnit tamamlandıktan sonra ağız, burun, bacak arası delikleri kapamak için kullanılıyor. Çeşitleri aranınca, Mısır ülkelerinde çok bulunan balmumundan olduğu meydana çıkmıştır.

Şimdi Hacı Paşa'nın tahnit bahsini Şifâ'ül-Eskām eserinin sonuna ilâve etmesinin sebebi anlaşılıyor. Zira Mısır'da pek eski asırlardanberi gelen bir an'ane ile mumyalama İslâmî devrede malûm bulunarak yapılıyor. Bunların yapılma zaruretlerini bilemiyorsak da lüzumunda buna müracaat olunuyordu. Zira harbler için uzak yerlere giden büyüklerin öldüklerinde cesetlerinin memleketlerine götürülmesi esas olduğundan bu usul de teamülleri icabı zamanına göre revâctadır. Sonra yalnız Mısırdaki değil, birçok memleketlerde de mumyalama usulünün mevcudiyeti az çok kabul ediliyor. Fakat Mısır'daki mumyalamalarda kullanılan maddeler asırlar boyunca kullanılmıştır. Nitekim eski Mısır'da malûm bulunanlar arasında katran, ebuçehil karpuzu, sabr, bal ve mumu, yemek tuzu, murr ve şap da aynen Hacı Paşa'da mevcuttur, Bittabi' yine eski Mısır'da kullanılan sandal ağacı, toprak, natron, balsam, sidre, nahîl, câvî, 3 nevi' zamk, İneb-üz-zi'b, soğan, alçı, zift ve balmumu Hacı Paşa'da yoktur. Tabii asırlar boyunca belki bunların bir kısmı terk edildi. Onların yerine yenileri kaim olmuş bulunabilir. Nitekim bugünkü tahnit usulünde bunların hiçbirisi yoktur. Asrımızın tarzı tamamen başkadır. Eski Mısır'da olmayıp Hacı Paşa'da mevcut olan maddeler arasında :

Burak, «منكوس» akakiya, râmik, gülsuyu, halis civa, sirke bulunuyor. Demek bundan 6 asır önce Hacı Paşa'nın eski Mısırlılardanberi gelenler arasında bu yenilerine de rastlıyoruz. Hacı Paşa hepsini almamış olabilir. Yazdıklarımızı şöylece hülâsa edebiliriz :

Mısır'da İslâm medeniyetine kadar bu eski bilgi devam etmiştir. Bittabi Milâddan önce eski Mısır'da mumyalama usulü 3-4 bin senede inkişaf etmiş, ba'zı eski maddeler bırakılarak yerine yenileri tecrübe edilerek kabul edilmiştir.

Hacı Paşa, eserine tahnit bahsini ilk defa alanlardandır. Bilhassa tıb tahsilini Mısır'da yapmış olması yazdıklarının bu mütaleayı yürütebildiğimizden ehemmiyeti fazladır.

Mısır her ne kadar Milâdî VII'inci asırda Müslüman olmuşsa yine eski Mısırlılık an'aneleri birçok hususlarda İslâmiyete nüfuz etmiştir. Bu da bize Mısır'da eski an'änenin hâlâ yaşadığını bildirmektedir. Son Mısır seyahatim de mahallen bizde bu intibâı tevlîd etmiştir. Zira bu bir ırkî ve mahallî zaruretin devamı idi. Din değiştirmek de bunun önünü alamamıştır. Zira an'ane her türlü yeni tesirlerden daha kuvvetle beşeriyete hâkimdir.

RASTLADIĞIMIZ TAHNİT MADDELERİ VE BUGÜNKÜ MUKABİLLERİ

- Akakiya : افاقيا «خروب قبطي، خروب مصرى، شوكت قبطيه»
Acacia arabica, acacie d'Egypte, arbe à gomme, gum arabica
- Bûrak : «وهومنكوس» البورق
- El-cir : الجير، الجير Gypse (Kalsium Sulfat)
- Şap : الشب Alun
- Bal ve mumu : Miel ve cire مومى و مومى
- Balsam : Baume de yudee بلسم
- Cavi : Benzoin جاوى
- Civa : «زيبق الخالص» جيو
- Hanzal : Colocynte «ابوجهل قارپوزى» حنظل
- Râmik : ر قره نسته در مسكاه خط ايدرلر: رامك
- Zift : زفت «الفار»
- Sidre : Hube de Cèdre سدره
- Şahm-ul-Hanzal : شحم الحنظل «ابوجهل قارپوزى ياغى»
O. Citrullus colocynthit
- Sirke : Vinaigre «الحل» سرکه
- Sabr : Aloés (Allium vera) صبر «الصبر» صارى صبر
- Sandal : Santal «خشب الصندل» صندل آغاجى
- Soğan : صوغان «البصل»
- Zamk : Pinus Cidrus, Pinus Pica, Pinus Halepensis nevi'leri
- Toprak : طوراق «التراب»
- İneb-üz-zi'b : Raisin d'ours (Uva-Ursi) عنب الذب
- Carbonate de calsiom : فاربونات دو كالسيوم
- Katran : Goudron végétal «چام آغاجندن چيقان» قطران
- Kâfur : Cinnamomum comphora⁷, Camphrier كافور
- Gülsuyu : Eau de rose «ماء ورد» كل صويى
- Murr : «arbre à Myrrhe» «المراصاق» ميشيل مر
- Natron : (Nitre) نظرون
Bikarbonat de sud + karbonat de sud + Klorid Kalsium
(Sülfat de sud)?
- Yemek tuzu : «الملح» ييك طوزى Sel ordinaire, ou sel de Cuisine

⁶ Ahter'i Kebîr lûgati.

⁷ Lâtince mukabiller. Rahmetli Dr. Ahmed Bey İsanın «Mu'cem-ül-esmâ'in» nebât lûgatinden alınmıştır.